

LESIK PSALTIRA AKADEMIJINA BREVIJARA (III C 12)

Marinka ŠIMIĆ, Zagreb

Među svim knjigama Staroga zavjeta, kad je riječ o slavenskom prijevodu Biblije, psaltiru pripada posebno mjesto. Kao osnovna i neophodno potrebna liturgijska knjiga, psaltir je zasigurno bio među prvim knjigama prevedenim s grčkoga na slavenski jezik, o čemu svjedoče Žitija Konstantina i Metoda. Odmah na početku djelatnosti u Moravskoj Ćiril je preveo sav *crkovnij čin*, a učenike je naučio *utrnici i časovom i večernici i pavečernici i tajnej službe* (ŽK, XV). O Metodiju kaže njegov životopisac da je preveo *psaltir i evanđelistar s apostolom i odabranim crkvenim službama* (ŽM, XV).¹ Iako se zbog nepovoljnih političkih prilika nije očuvao nijedan originalni spomenik iz moravskoga razdoblja, pretpostavlja se da je od svih biblijskih knjiga psaltir najbliži ćirilometodskom originalu. Naime, učenici Ćirila i Metoda znali su napamet tekst psaltira, pa su ga po dolasku na Jug mogli vjerno rekonstruirati.² Poznato je da hrvatskoglagoljski prijevod psaltira pripada starijoj redakciji – arhaičnoj ili južnoslavenskoj - zajedno sa *Sinajskim psaltinom*, kanonskim slavenskim rukopisom iz 11. stoljeća.³

Hrvatskoglagoljski je psaltir očuvan:

1. u nekoliko fragmenata: *Emauski glagoljski fragment* s početka 14. stoljeća,⁴ *Samoborski glagoljski fragment* s konca 14. ili početka 15. stoljeća,⁵ *Ljubljanski glagoljski fragment* iz 14. stoljeća.⁶ U Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti čuva se osam, što većih što manjih fragmenata psaltira.⁷ Samo u Berčićevoj zbirci u Petrogradu nalazi se deset fragmenata psaltira, od toga su tri s konca 13. i početka 14. stoljeća, jedan s konca 14. i početka 15. stoljeća i šest iz 15. stoljeća. Od tih fragmenata dva su s otoka Prvića, jedan s Ugljana (Kukljica), jedan s Oliba, jedan s Raba i jedan iz Zadra, a za četiri fragmenta nema Berčićeve zabilješke o provenijenciji.⁸

¹ TANDARIĆ 1993: 11.

² THOMSON 1998: 808.

³ MACROBERT 1998: 922.

⁴ KURZ 1953: 81–104.

⁵ ŠIMIĆ 1996: 63–83.

⁶ ŠIMIĆ 2004.a: 5–26.

⁷ ŠTEFANIĆ 1969: 90–154.

⁸ VJALOVA 2000.

2. u dvama najpoznatijim hrvatskoglagoljskim psaltirima: *Lobkovicovu* iz 1359. godine, *Pariškom* iz 1380. godine, koji su po svojoj strukturi liturgijski psaltiri, tj. brevijarski.

3. u jedinom komentiranom hrvatskoglagoljskom psaltiru: *Frašćićevu* iz 1463. godine.

4. u nizu liturgijskih psaltira očuvanih u rukopisnim brevijarima 14. i 15. stoljeća: u *Oxfordskom misalu-brevijaru* iz 1310. godine, *Vatikanskom Illirico 6.* iz 1379. godine, *Pašmanskome brevijaru* iz druge polovice 14. i 15. stoljeća, *I. Novljanskom brevijaru* iz 1459. godine, *Brevijaru popa Mavra* iz 1460. godine, *Bribirskom brevijaru* iz 1470. godine, *Vatikanskom Illirico 10. brevijaru* iz 1485. godine, *Dabarskom brevijaru* iz 1486. godine, *II. Novljanskom brevijaru* iz 1495. godine, itd.

5. u psaltiru u *Pariškom zborniku Cod Slav 73* (CPar).

6. u pojedinim dijelovima psaltira očuvanima u hrvatskoglagoljskim misalima.

7. u tiskanim brevijarima: *Prvotisku* iz 1491. godine, *Baromićevu brevijaru* iz 1493. godine, *Brozićevu brevijaru* iz 1561. godine.

Među našim rukopisima posebno mjesto pripada *Akademijinu brevijaru* (III c 12). Da je to dragocjen prijepis hrvatskoglagoljskoga psaltira, koji se odlikuje fonološkim i tvorbenim osobitostima, a također i po svom prijevodu, uočio je Josip Vajs. Njega je Dragutin Parčić upozorio da: “že nenalezl mezi breviári hrvatsko-hlaholskými tak pěkného textu žaltářového.”⁹ Dijelovi tog brevijara su: 1. psaltir (1-35b), 2. kantici (35c-39b), 3. Commune sanctorum (39b-64b), 4. Oficij za mrtve (64b-66a), 5. Oficij Blažene Djevice Marije (66a-68c), 6. Lunarna tablica (68d), 7. Vječni kalendar (69-70v). Takva je vrsta časoslova, tzv. *Liber horarum* bila popularna u Europi još od Karla Velikoga, a od hrvatskoglagoljskih kodeksa tu spadaju još: *Lobkovicov psaltir, Pariški zbornik* iz 1375. godine (CPar), te od tiskanih knjiga *Kožičićev oficij rimski* iz 1530.¹⁰

Akademijin brevijar bi prema lunarnoj tablici mogao biti pisan 1384. godine, dok se po paleografskim osobinama može datirati koncem 14. ili početkom 15. stoljeća.¹¹ Pisan je hrvatskom ustavnim glagoljicom i ima ukupno 70 folija, formata 29,2 x 20,5 cm u 2 stupca po 42 retka. Prema Vjekoslavu Štefaniću pisale su ga dvije ruke: prva od f. 1-61c, a druga od f. 61d-70d. Prva ruka pokazuje sličnosti s ornamentacijom inicijala u *Dragučkom brevijaru* (III b 25).¹² Psaltir sadrži svih 150 psalama raspoređenih na dane u tjednu i pojedine časove. Iznad početka samoga teksta psaltira je invokacija: *Budi vь ime b(o)žie am(e)nъ*. U 135. psalmu, f. 32b-32c, izbrisan je svaki drugi redak, gdje se u ostalim psaltirima ponavlja vers *êko vь vêkь milostь ego*. Na kraju psaltira nalazi se i Ambrozijev himan: *Tebe b(o)žie hv(a)limъ*, f. 35b-c.

⁹ VAJS 1910: XCII.

¹⁰ PANTELIĆ 1980: 362.

¹¹ ŠTEFANIĆ 1969: 114.

¹² ŠTEFANIĆ 1969: 113.

Jezik toga rukopisa je hrvatski crkvenoslavenski, koji je posebice u psaltiru vrlo konzervativan po svojim fonološkim, morfološkim i leksičkim osobinama. Podrobna bi jezična raščlamba, na svim jezičnim razinama, vjerojatno, to potvrdila. Za sada samo nekoliko napomena o fonološkim zanimljivostima koje ukazuju na njegovu arhaičnost: *jat* (ê) uvijek bilježi na pravilnom mjestu, tj. nema refleksa *ê* (osim *e* u prefiksu *pre*: *prepoêsa me* 6d, *preda nъ* 16d, *prehodetъ* 18a). Zanimljivo je da se *ê* redovito nalazi u imperativu: *primête* 1b, *h(va)lête* 5b, *sl(a)vête* 5b, *V'zmête* 5c, *V'zljubête* 7a, *Vskliknête* 14d, *dadête* 14d, *Rcête* 14d, pa čak i na onim mjestima gdje najstariji poznati slavenski psaltir - *Sinajski psaltir* - ima *i*: *ljubête* BrAc 1b, *Sin ljubite*, *dadête* BrAc 14d, *dadite* Sin, *V'znosête* BrAc 23b, *Vъznosite* Sin, *V'znesête* BrAc 23b, *Vъznosite* Sin, itd. Pisanje znaka za *poluglas*: na kraju riječi posve je prevladao štapić (I), dok je apostrof (') iznimna rijetkost. U sredini riječi češće bilježi apostrof, nego štapić, i ima vrlo malo primjera za vokalizaciju *poluglasa*. U BrAc redovito nalazimo konsonantsku skupinu *žd*, a za *ĵ* u psaltiru nema niti jedne potvrde: *razĵdajuĉee* ! 11b, *tuĵdi* 12d, *ugoĵdu* 13b, *Viĵdb* 30b, itd.

U leksiku hrvatskoglagoljskih tekstova može se razlikovati više slojeva, od kojih su najvažniji: 1. slavenski sloj, 2. grčki sloj, 3. latinski sloj, 4. moravski sloj, 5. germanski sloj. Poznato je da su hrvatskoglagoljski liturgijski tekstovi bolje očuvali starinu od neliturgijskih, to se posebice odnosi na evanđelja i psaltir. Isto je tako poznato da je prvi slavenski prijevod psaltira koji su preuzeli naši pisci i pisari preveden s grčkoga, pa se može očekivati da se u njemu nalazi velik broj grecizama. Međutim, posebice treba istaknuti ona mjesta u kojima čak i najstariji slavenski psaltir - *Sinajski psaltir* - ima slavenske lekseme, a hrvatskoglagoljski grecizme. To se, uz psaltir *Akademijina brevijara*, odnosi i na sljedeće psaltire: *Lobkovicov psaltir* (PsLob), *Pariški psaltir* (PsPar), *Frašćičev psaltir* (PsFr), te psaltire iz brevijara: *Vatikanskoga 6. brevijara* (BrVat₆), *Pašmanskoga brevijara* (BrPm), *I. novljanskoga* (BrN₁) i *II. novljanskoga brevijara* (BrN₂), *Brevijara popa Mavra* (BrMa) i *Vatikanskoga 19. brevijara* (BrVat₁₉).

Ps 68,23 сѣблазнь¹³ / skandêľ
Sin / PsLob 44v BrAc 16a BrPm 313d BrVat₆ 16d
BrN₁ 256b itd.

Ps 118,165 сѣблазна / skandêla
Sin / BrAc 30b BrPm 339c BrVat₆ 27c itd.

Ps 104,31 мѣшциѣ / skinipi
Sin / BrAc 25a PsLob 69r PsPar 61v
PsFr 92a BrPm 330a BrN₂ 306d itd.

¹³ Primjeri za Sin su iz izdanja S. Sever'janova i F. V. Mareša.

Ps 21,19 rizq / men'tizê/mantizê
 Sin / BrAc 5b PsLob 13v BrPm 294b BrVat₆ 5a itd.
 въсесъѝагаемаа / olokavtomatъ
 Ps 19,4, 39,7, 49,8, 50,18, 50,21, 65,13, 65,15

Na svim mjestima svi naši psaltiri imaju grecizam, a Sin slavenizam, npr. Ps 19,4: PsLob 11v, BrAc 4c, BrPm 293b, BrN₂ 280c, itd. Za razliku od naših psaltira koji dosljedno čuvaju taj grecizam, makedonski *Dečanski*¹⁴ i *Radomirov psaltir*¹⁵ imaju naizmjenično grecizam i slavenizam. Ti su primjeri potvrda da je hrvatskoglagoljski prijevod psaltira na nekim mjestima i stariji od Sin. Isto je utvrdio i Jozef Kurz proučavajući *Emauski fragment psaltira*, tj. da je on po prijevodu stariji od Sin. Taj su fragment s početka 14. stoljeća u Prag donijeli glagoljaši benediktinci s otoka Pašmana.¹⁶ Navedeni leksemi ujedno svjedoče da je naš prijevod bio jedinstven, tj. da su svi pisari dosljedno prepisivali jedan od drugoga ne mijenjajući puno, posebice se to vidi u primjeru *olokavtomatъ*.

Osim gore navedenih primjera u svim našim psaltirima nalaze se mnogobrojni grecizmi svojstveni I. redakciji slavenskih psaltira, pa tako i u BrAc, npr.

адъ (grč. ἄδης), Ps 6,6: *v adê že kto isp(o)vêstъ ti se* BrAc 1d, Ps 30,18: *da postidet se nečistivi i snidutъ v adъ* BrAc 7a, Ps 138,8: *aêe snidu v adъ tu esi* BrAc 33a, itd.,

аерънь (grč. ἀέρων), Ps 17,12: *oh(rъst)ъ ego krova ego тъmna voda va oblacêhъ aer'nihъ* BrAc 3d,

akrotomъ (grč. ἀκρότομος), Ps 113,8: *Obraçъšago me kam'nhъ vъ ezera vod'naê i akrotomъ vъ istočniki vod'ni* BrAc 27c. Dok naši psaltiri imaju grecizam, npr. BrVat₆ 24c, *êkrotomъ* BrN₂ 309d, itd., ćirilski tekstovi imaju na tom mjestu prijevod *nesêkomi kamikъ*, npr. *Hvalov zbornik* i *Čudovski psaltir*.¹⁷

kivotъ (grč. κιβωτός), Ps 131,8: *V'skr šni g(ospod)i v'pokoi tvoi i ti kivotъ s(ve)tine tvoee* BrAc 31d,

krotopъ (grč. κρόταφος), Ps 131,4: *Aêe damъ s'nhъ oçima moima i vêkoma moima drêmanie I pokoi krotopoma moima* BrAc 31d,

pinikъ (grč. φοῖνιξ), Ps 91,13: *Prav(ъ)dnikъ êko pênikъ proc'vtetъ* BrAc 22b.

Proučavatelji hrvatskoglagoljskih biblijskih tekstova su odavno uočili da su oni prevedeni prema grčkom predlošku, a kasnije prilagođavani latinskom: „u biblijskim čitanjima, osobito u psaltiru, sačuvan je u velikoj mjeri prvotni prijevod pojedinih biblijskih knjiga vjernije negoli u ćirilskim parimejnicima. S vremenom se doduše i hrvatskoglagoljski biblijski tekstovi u brevijarima prilagođuju sve više Vulgati, ali to prilagođavanje nikad nije dovedeno do kraja.“¹⁸ Za psaltir je isto utvrdio Matija Valjavec, tj. da su neka mjesta u našem prijevodu prilagođena latinskom, dok je u

¹⁴ RIBAROVA 1989: 148.

¹⁵ MAKARIJOSKA 1997: 119.

¹⁶ KURZ 1953: 99.

¹⁷ JURIĆ-KAPPEL 1992: 49.

¹⁸ TANDARIĆ 1993: 17.

Sinajskom psaltiru prema grčkom. M. Valjavec je to uočio na temelju proučavanja psaltira iz pet hrvatskoglagoljskih brevijara: *Pašmanskoga*, dva iz Kukuljevićeve zbirke iz 1470. i iz 1486. godine, i dva novljanska brevijara: I. iz 1459. i II. iz 1495.¹⁹ To je prilagođavanje provedeno dosljedno i u ostalim psaltirima, pa tako i u BrAc:

Ps 29,8: Sin: *Отъвратиъ же esi lice tvoe* / BrAc 6d: *otvratil'že esi lice svoe ot mene* (lat. avertisti faciem tuam a me),

Ps 30,6: Sin: *въ рѣцѣ твои прѣдамъ d(u)hъ* / BrAc 6d: *v rucê tvoji predaju d(u)hъ moi* (lat. in manus tuas commendo spiritum meum),

Ps 33,10: Sin: *Uboite sję g(ospod)ê* / BrAc 7d: *Boite se g(ospod)a* (lat. laetamini in domino),

Ps 33,20: Sin: *I oto vьsêhъ ihъ izbavitъ ję* / BrAc 7d: *ot vsêhъ sihъ izbavitъ e* (lat. de omnibus his liberabit eos),

Ps 41,3: Sin: *Vъždjeda d(u)ša moê kъ b(og)u krêpъkuemu i živqštjuemu* / BrAc 10a: *V'žeda d(u)ša moê k b(og)u istočniku živu*. Ovdje je došlo do zamjene lat. *fortem* s *fontem*, što nalazimo već u starim latinskim rukopisnim psaltirima, primjerice u *Ruenskom* iz 10. st., *Amienskom* iz 8-9. st.²⁰ „Ova riječ (fontem M. Š.) dijeli i stsl. psaltire na starije i mlađe. Sin Pog Bon Sof Buc imaju *fortem vivum*, gdje Sin ima i stariji particip *viventum*: *kъ B(og)u krêpъkuemu i živqštjuemu*, a ostali *živomu*. Pra Par i Fra imaju *fontem*: *k B(og)u istoč'n(i)ku živomu*. *Fortem* se nalazi u starijim francuskim psaltirima 8-9. st., dok se *fontem* pojavljuje kao ispravak prvoga čitanja u I (Ruenski psaltir iz 10. st.), M (Amienski iz 8-9. st.), Q (Pariški iz 795-800.) također starijim kodeksima, samo bi trebalo ispitati kada su te korekture u njih uvedene.“²¹

Svi se paleoslavisti slažu da je određeni broj leksema u prve slavenske prijevode ušao u Moravskoj, odnosno da su neki od tekstova tamo prevedeni. Iako se istraživači ne slažu uvijek oko toga koji se sve leksemi mogu ubrojiti u moravizme, većina ipak drži da su to sljedeće riječi: ašutъ, bratrъ, balii, buky, vъniti, godina, gradъсь, grobište, grozъnъ, drevle, drъkolъ, životъ, zaklepati, znamenati, iskazati, kokotъ, kokošъ, ladii, ladiica, misa, mrъziti, myto, nalęcati, napastъ, neprîzъnъ, nebesъсь, otъrustiti, otrokъ, pasturъ, prositi, pêneъъ, propęti, rêsnota, spyti, studenъсь, sъnъmъ, šjui, umêti, hrъbъtъ, cêsarъstvie, človêčъсь, jędro.²²

Najznačajniji moravizmi očuvani u hrvatskoglagoljskom prijevodu psaltira, pa tako i u BrAc su:

edro (od jędro), Ps 36,2: *Zane êko trava edro is'šetъ* BrAc 8c, Ps 78,8: *Ne pomeni bezakoni n(a)šihъ pr'vihъ edro varet'ni* BrAc 19a, Ps 101,3: *edro uslišiši me* BrAc 23c, itd.,

sъnъmъ Ps 7,8: *i s(ъ)n(ъ)mъ ljudi obidetъ te* BrAc 1d, Ps 15,4: *Ne s'beru s'ntъ ihъ*

¹⁹ VALJAVEC 1890: 52.

²⁰ PANTELIĆ 1970: 297.

²¹ PANTELIĆ 1970: 298.

²² JAGIĆ 1913, L'VOV 1966, NEDELJKOVIĆ 1970.

BrAc 3b, Ps 21,17: [*ê*]ko obidu me p'si mnozi i s(b)n(b)mь zlobivihь osêdu me BrAc 5a. Isti se leksem pojavljuje u Ps 25,4, 61,9, 63,3, 67,31, 73,2, 81,1, 85,14, 105,18, 110,1, dok je u Ps 105,17 potvrđen leksem *sn'miçe*: *Otvrze se z(e)m̄la i požrêť datana i pokri na s'nmiçi avirona* BrAc 25b, te glagol *s'nmut se*, u Ps 101,23: *Egda s'nmut se ljudi v kupь* BrAc 23d,

mito (myto), Ps 14,5: *I mita nepovin'nihь ne priêť* BrAc 3b, Ps 25,10: *i desnica ihь ispl'ni se mitь* BrAc 6a,

hr̄btь, Ps 68,24: *Pomračêta se oči ihь da ne videtь i hr'btь ihь otnudь slomi se* BrAc 16a, Ps 80,7: *i otêť ot brêmenь hr'btь ego* BrAc 19c. Zanimljivo je da naši psaltiri u Ps 17,41 imaju sinonim *pleča*: *Vragь moi hь (radi) dal' mi esi pleča* BrAc 4b, BrPm 292c, BrVat₁₉ 170a, PsLob 10r, PsFr 17c, na mjestu gdje Sin ima *hr̄ibetь*,

natruti, Ps 79,6: *natroveši ni hlêba slъzna* BrAc 19b, Ps 80,17: *Natru e ot tuka pšenična* BrAc 19d,

drevle, Ps 70,21: *utêšil' me esi ot bezdnь z(e)m̄le drêvle v'zvede me* BrAc 16c. U tom je primjeru pisac BrAc zamijenio *paki* i *drêvle*: PsLob *ot' bezdanь z(e)m̄le paki v'zvede me*.

Ps 70,20: *ot' bêzdanь z(e)m̄le drêvlê v'zvede me* PsLob, a BrAc 16c: *ot bezdnь z(e)m̄le paki v'zvede me*,

nepri(î)êznь, Ps 42,2, taj je zapadnoslavenski kalk, prema njemačkom Unhold, u crkvene knjige ušao u Moravskoj,²³ potvrđen jedino u BrAc 10b: *V'skuju otrinu me i vskuju sêtue hoždahь egda stužat' mi nepri(î)êznь*, dok su drugi naši psaltiri, u tom primjeru, podijeljeni: neki se slažu sa Sin i imaju na tom mjestu *vragь* što je očito starije, npr.: BrPm 303b, BrVat₆ 10c, BrVat₁₉ 179c, BrN₂ 287b, Ps Fr 39c, dok *nepriêtelь* imaju: Ps Lob 28r, PsPar 28r, BrN₁ 249c, BrBar 25a. Leksem *neprijaznь* među slavenskim kanonskim tekstovima nalazimo u Mar, Zogr, Ass, u značenju *zlo* i u značenju *zao duh, đavao*.²⁴ U hrvatskoglagojskim je tekstovima taj korijen potvrđen u osam različitih izvedenica, odnosno od toga je korijena stvoreno gnijezdo od osam različitih leksema: *nepriêznenь* adj., *nepriêznьnь* adj., *nepriêznivь* adj., *nepriêznina* f., *nepriêzninskь* adj., *nepriêzninь* adj., *nepriêz'nь* f., *nepriêzanьnь* f. Taj je korijen potvrđen u našim najstarijim fragmentima: u *Mihanovičevu fragmentu apostola*, *Grškovičevu fragmentu*, *Pazinskim fragmentima*. Također i u najstarijim hrvatskoglagojskim brevijarima i misalima, tako primjerice u tekstu *Očenaša* u MVat₄ 167c/d: *I ne v'vedi n(a)sь v napast' Na izbavi nasь ot nepriêzni*. Prema novijim istraživanjima leksem *neprijaznь* je nastao pod utjecajem balkanskoga latinizeta, što potvrđuje njegova učestalost u tekstovima makedonske i hrvatske redakcije.²⁵

Proučavanje značenja jedan je od najsloženijih problema lingvistike, a posebice kad je riječ o leksikalnoj semantici u povijesnoj perspektivi, tad se problemi

²³ L'VOV 1968: 330.

²⁴ SLOVNÍK 1971: 391-393.

²⁵ RIBAROVA 2005: 370.

višestruko umnažaju. Pri opisivanju značenja u leksikalnopovijesnoj semantici zapravo ne raspoložemo značenjem, poznat nam je samo znak, a značenje se mora odrediti. Za određivanje značenja, primjerice, staroslavenskog jezika pomažu grčki paralelni tekstovi, kontekst i glosiranje.²⁶

Prema Vatroslavu Jagiću, moravizmi su oblici *člověčьskъ* i *nebesьskъ*, u odnosu na *člověčь* i *nebesьnъ*. U psaltiru BrAc redovito se pojavljuje moravska varijanta *n(e)b(e)skъ*, npr. Ps 8,9, 49,11, 67,15, 77,24, 78,2, 90,1, 102,11, 103,12, 104,40, 135,26, isto kao i u *Marijinskom* i *Zografskom evanđelju*. Nasuprot tome, u *Sinajskom psaltiru* i *Assemanijevu evanđelju* je *n(e)besьnъ*.²⁷

Ps 8,9, Sin: *i pьticę n(ebe)snųę*, BrAc 2a: *Ptice n(e)b(e)skie*, Ps 104,40, Sin: *I hlěba n(e)b(e)snago nasyti je*, BrAc 25a: *i hlěba n(e)b(e)skago nasiti e*. U *Radomirovu psaltiru*, rukopisu makedonske redakcije iz druge polovice 13. stoljeća, također je *nebesьnъ*.²⁸

I dok u Sin prevladava oblik *člověčь* (32 puta), a *člověčьskъ* nalazimo sedam puta, u BrAc je posve prevladao oblik *člověčьskъ*:

Ps 8,5, Sin: *ili s(i)nъ čl(ově)čь ěko posěštaeši ego*, BrAc 2a: *ili s(i)nъ č(lověčь)ski ěko posěčaeši ego*,

Ps 106,8, Sin: *I čjudesa ego s(i)nomъ čl(o)v(ě)čemъ*, BrAc 25d: *i čudesa ego s(i)n(o)тъ č(lověčь)skimъ*.

I dok je kod pridjeva *nebesъ* i *člověčьskъ* u BrAc stanje ujednačeno, to ne vrijedi za primjer *zemьnъ* i *zemьskъ*. *Zemьnъ* nalazimo šest puta, a *zemьskъ* devet puta. U Sin se *zemьnъ* pojavljuje deset puta, a *zemьskъ* šest puta.

Zanimljivo je da u našim psaltirima ne nalazimo moravizam *rěsnota*, osim jednom u PsFr, dok se taj korijen u ostalim tekstovima prilično često pojavljuje.²⁹

Psaltir *Akademijina brevijara*, kao i svi hrvatskoglagoljski psaltiri, ima neke leksičke razlike u odnosu na Sin. U nekim se primjerima od svih naših psaltira sa Sin slaže jedino PsFr, a katkad i CPar, npr.

Ps 5,7, Sin: *lъživъ / l'stivъ* BrAc 1c, PsPar 8r, *lastiv'* PsLob 2v, BrPm 288b, BrN₁ 238c, PsFr 4b, itd.,

Ps 9,29, Sin: *ubogago / ničago* BrAc 2c, PsLob 5r, PsPar 10v, BrN₂ 277d, BrBar 11c (PsFr 9b *ubog(a)go*),

Ps 15,8, Sin: *vynq / prisno* BrAc 3b, PsLob 7v, PsPar 12v, BrVat₆ 3b, BrPm 291c (PsFr 13b *vinu*),

Ps 19,2, Sin: *zastopi mję / začiti te* BrAc 4c, PsLob 11v, PsPar 15v, BrVat₁₉ 170c, PsFr 19c,

Ps 19,8, Sin: *si vъ orqъyhъ / si na kolesnicahъ* BrAc 4d, PsLob 11v, PsPar 15v, BrVat₆ 4c, BrN₁ 242b, PsFr 19d,

²⁶ MARTI 1994: 23.

²⁷ L'VOV 1966: 119.

²⁸ MAKARIJOSKA 1997: 115.

²⁹ ŠIMIĆ 2004.b: 581 – 583.

Ps 52,4, Sin: *dobra / bl(a)gostine* BrAc 12c, PsLob 34v, PsPar 33v, BrVat₆ 13a (*dobroe* CPar 47v),

Ps 52,5, Sin: *dělajqštei / tvorečei* BrAc 12c, PsLob 34v, PsPar 33v, BrPm 307c, PsFr 50d (CPar 48r *ki dělajut'*),

Ps 52,6, Sin: *straha / božzni* BrAc 12d, PsLob 34v, PsPar 33v, BrPm 307c, BrN₁ 252c (*straha* PsFr 51a, *strahom'* CPar 48r),

Ps 58,2, Sin: *otъmi / izbavi* BrAc 13c, PsLob 37v, PsPar 35v, BrPm 309b, BrN₁ 253c, PsFr 55d, itd.,

Ps 59,14, Sin: *stъžajqštjeje namъ / vragi n(a)še* BrAc 14a, PsLob 38v, PsPar 36r, BrPm 310a (PsFr 56d *stužajučee n(a)mъ*),

Ps 61,4, Sin: *naležite / napadaete* BrAc 14b, PsLob 39r, PsPar 36v, BrVat₁₉ 185c (PsFr 57c *naležite*),

Ps 61,9, Sin: *zastъpъnikъ / pomočnikъ* BrAc 14b, PsPar 36v, BrVat₆ 14d, BrN₁ 254a (Ps Fr 57c *zas'tupnik'*),

Ps 62,7, Sin: *êšte / sice* BrAc 14c, PsLob 39v, PsPar 37r, BrPm 310c, BrVat₆ 15a, (PsFr 58c *ače*),

Ps 65,15, Sin: *moždany / tučni* BrAc 15a, PsLob 41v, PsPar 38r, BrPm 311d, BrN₂ 293b (PsFr 61c *možd'eni*),

Ps 68,18, Sin: *jedro / skoro* BrAc 16a, PsLob 44v, PsPar 41r, BrPm 313c, N₁ 256b,

Ps 69,6, Sin: *ne zamqdi / ne zak'sni* BrAc 16b, PsPar 41v, BrPm 314a, BrVat₆ 17a,

Ps 77,44, Sin: *tqčъnyje ihъ / lokvi ihъ* BrAc 18d, PsLob 52v, PsPar 46v, BrPm 318c, BrN₂ 298b (PsFr 63b *tuč'nie ih'*),

Ps 77,47, Sin: *črъnicje / ovočiê* BrAc 18d, PsLob 52v, PsPar 46v, BrVat₁₉ 192d, Br N₁ 259b (PsFr 63b *sik(a)menъ*),

Ps 77,69, Sin: *inorogъ / edinorogъ* BrAc 19a, BrPm 319a, BrBar 40c (PsFr 64d *inorogъ*), isto i Ps 91,1,

Ps 78,12, Sin: *vъ nêdra ihъ / v lono ihъ* BrAc 19b, PsLob 53v, BrVat₆ 20a, BrBar 40d (PsFr 65d *v nêd'rê ih'*),

Ps 94,5, Sin: *sozъdaste / osnovasta* BrAc 22c, BrVat₁₉ 199b, BrN₁ 264a, PsFr 76c.

U nekim primjerima naši psaltiri nisu tako jedinstveni, odnosno, mogu se podijeliti u dvije do tri skupine:

Ps 34,27 *vinu / prisno*

PsLob 22r BrVat₆ 8c / BrAc 8b PsPar 23v BrPm 299d BrVat₁₉ 176b itd.

PsLob: *I vzg(lago)ljutъ vinu da vzveličit se g(ospod)ъ,*

BrAc: *I v'zg(lago)ljutъ prisno da v'zveličit'se g(ospod)ъ.*

Ps 39,17 *vinu/ prisno / v'sgda*

Lob 26v /BrAc 9d PsPar 27r BrN₁ 249a

BrPm 302c BrVat₁₉ 178d
 BrVat₆ 10a BrN₂ 286d
 PsFr 37b

PsLob: *I vzg(lago)ljutb vinu da vzveličit se g(ospod)b,*

BrAc: *I v'zg(lago)ljutb prisno da v'zveličit se g(ospod)b,*

PsPar: *I v'zg(lago)ljutb v'sgda da v'zveličit'se g(ospod)b.*

Ps 52,2 *bezakoni* / *načinani*

PsLob 34v BrPm 307c BrVat₆ 13a, i svi ostali / PsPar 33r BrAc 12c BrN₁ 252b

PsLob: *Rastleše se i omraziše se v bezakoni svoihb,*

BrAc: *Rastlēše se i omraziše se v'načinani svoihb.*

Ps 61,6 *trpēnie* / *sp(a)senie*

PsLob 39r BrN₂ 292b BrPm 310b BrVat₁₉ 185c/BrAc 14b BrVat₆ 14d BrN₁ 254a

PsPar 36v PsFr 57c

PsLob: *Obače b(og)u povini se d(u)ša moē*

ēko ot togo estb trpēnie moe,

BrAc: *Obače b(og)u povinuetb se d(u)ša moē*

ot togo bo estb sp(a)senie moe.

Ps 68,24 *slomi se* / *s(a)gni se*

BrAc 16a BrVat₆ 16d PsLob 44v PsPar 41r / BrPm 313d BrN₂ 294c

BrAc: *Pomračēta se oči ihb da ne videtb*

I hr'btb ihb otnudb slomi se,

BrN₂: *Pom'račis'ta se oči ih'da ne videtb*

i hr'batb ih'otnudb sag'ni se.

Ps 88,47 *otvračaeši* / *gnēvaeši* / / *vzračaeši*

BrAc 21c BrPm 323d Ps Fr 74a / PsPar 53r BrVat₆ 22c BrVat₁₉ 197b/PsLob 60r

BrAc: *Dokolē g(ospod)i otvračaeši se v koncb,*

PsPar: *Dokolē g(ospod)i g'nēvaeši se v'k(o)n(b)cb,*

PsLob: *Dokolē g(ospod)i vzračaeši se v konacb.*

O međusobnim filijacijskim odnosima među našim psaltirima za sada se ne mogu donositi pouzdani zaključci, dok se detaljnije ne istraže tekstovi na svim jezičnim razinama. Ponekad za određivanje povezanosti pojedinih rukopisa mogu biti značajne i njihove zajedničke pogreške, kao što je ovdje slučaj, barem u prvim dvama primjerima. Naime, u tim se primjerima BrAc slaže jedino s PsLob:

Ps 105,24 *slovesi* / *čudesi*

PsLob 70v: *I uničiziši (!) z(e)mlju želanuju*

I nē ēše vēri čudesetb ego,

BrAc 25c: *I uničiziše z(e)mlju želanu*

i ne ēše vēri čudesi ego.

Svi ostali: *I uničiziše z(e)mlju želanuju*

i ne êše vêri sl(o)v(e)sem' ego.

Suvr. hrv.: Prezreše oni zemlju željkovanu
ne vjerujuć njegovoj riječi.³⁰

Ps 106,35 *ishodića vodna/ishodića semrtna*

Lob 72r: *Položi pustinu v̄ ezêra vodna
i z(e)mlju bezvodnu v' ishodića semrtna,*

BrAc 26b: *Položi pustinu v̄ ezera vod'naê
i z(e)mlju bezvod'nu v̄ ishodića semr'tna.*

Svi ostali imaju: *Položi pus'tinju v' ezera v(o)dna
I z(e)mlju bez'vod'nu v' ishodića v(o)dna.*

Suvr. hrv.: On obrati pustinju u jezero,
a zemlju suhu u vodene izvore.

Ps 88,15 *ugotovanie/ispravlenie*

BrAc 21a i PsLob 59r: *Prav(b)da i sud'ba ispravlenie prêstola tvoego.*

Svi ostali: *Pravda i sud'ba ugot(o)vanie prêst(o)la t'voego.*

Suvr. hrv.: Pravda i Pravednost temelj su prijestolja tvoga.

Psaltir u BrAc ima i neke svoje posebne leksičke razlike:

Ps 7,7, BrAc 1d: *Vstani g(ospod)i g'nêvom̄ tvoim̄.*

Ostali: *Vskrsni g(ospod)i gnêvom̄ tvoim̄.*

Ps 15,4, BrAc 3b: *Umnožiše se nemoći ih̄ i po sih̄ ukloniše se.*

Ostali: *Umnožiše se nêmoći ih̄ i po sih̄ uedriše se.*

Ps 39,3, BrAc 9c: *Izvede me ot rova strasti i ot̄ br'niê timena*

I postavi na prostranê nozê moi i is'pravi stupi(!) moe.

Ostali: *Izvede me ot rova strasti i ot br'niê timenna*

I postavi na kamenê nozê moe i ispravi stopi moe.

Ps 39,18, BrAc 9d: *g(ospod)̄ pomoz̄i mi.*

Ostali: *g(ospod)̄ priêet me.*

Ps 42,2, BrAc 10b: *êko ti esi b(ož)e krêpost̄ moê*

V'skuj̄u otrinu me i vskuj̄u sêtue hoždah̄

egda stuž̄aet' mi nepr(i)êzn̄.

Ostali: *egda stuž̄aet mi vraḡ* BrPm 303b BrVat₆ 10c BrVat₁₉ 179c BrN₂ 287b

PsFr 39c,

egda stuž̄aet mi nepriêtel̄ PsLob 28r PsPar 28r BrN₁ 249c.

Ps 77,67, BrAc 19a: *I pomenu selo osipovo.*

Ostali: *I otrinu selo osipovo.*

³⁰ BIBLIJA 1994.

ZAKLJUČAK

Psaltir BrAc ima sve leksičke osobitosti hrvatskoglagoljskoga prijevoda psaltira, tj. pripada, zajedno s Lob i Par, I. arhaičnoj ili južnoslavenskoj redakciji. Njegove su osobitosti: pojedini grecizmi i na onim mjestima gdje *Sinajski psaltir* ima slavenizam: *olokavtomatъ, skandêlb, skinipi, mantizê*, kao i brojni drugi grecizmi: *adb, akrotomъ, kivotъ, krotopъ*, itd. Osim toga, u psaltiru BrAc nalazimo i moravizme: *drevle, edro, mito, natruti, nepriêznъ, snъmb, človêčbskb, nebeskb* itd., što nam potvrđuje da je naš prijevod bio pod moravskim utjecajem. Po čuvanju grecizama, kao i moravizama, naš je psaltir dosljedniji od npr. makedonskoga *Radomirova psaltira* iz druge polovice 13. stoljeća.

Iako psaltir BrAc ima zajedničke leksičke osobitosti hrvatskoglagoljskoga prijevoda, odnosno određene lekseme po kojima se razlikuje od *Sinajskoga psaltira*, on ipak ima i neke svoje posebnosti: umjesto *vsksrni* ima *vstani*, umjesto *na kamenê - na prostranê*, umjesto *priêet me - pomozî mi*, umj. *otrinu - pomenu* itd. Iako se na temelju istraživanja samo jedne jezične razine, leksičke, ne mogu donijeti posve pouzdani zaključci o tome s kojim od naših psaltira BrAc pokazuje najviše sličnosti, dvije pogreške ipak mogu ukazati na izvjesnu povezanost s našim najstarijim psaltirom - *Lobkovicovim psaltirom*: Ps 105,24 svi drugi *slovesem' ego*, a PsLob i BrAc *čudesem' ego*, Ps 106,35 svi *ishodiča vodna*, a PsLob i BrAc *ishodiča semrtna*. Osim toga, i u jednom i u drugom rukopisu u 135. psalmu istrt je svaki drugi redak, na tom mjestu ostali psaltiri ponavljaju vers *êko vъ vêkb milostъ ego*.

KRATICE IZVORA

- MVat₄ - Najstariji hrvatskoglagoljski misal, početak 14. stoljeća, Biblioteca Apostolica Vaticana, Borg. illir. 4.
 BrVat₆ - Vatikanski brevijar (II. dio), sredina-treća četvrt 14. stoljeća, (1379.), Biblioteca Apostolica Vaticana, Borg. illir. 6.
 BrAc - Akademijin brevijar, 1384., Zagreb, Arhiv HAZU, III c 12.
 BrPm - Pašmanski brevijar, druga polovica 14. i 15. stoljeće, Zagreb, Arhiv HAZU, III b 10.
 BrN₁ - I. novljanski brevijar, 1459., Novi Vinodolski, Župni ured.
 BrVat₁₉ - Vatikanski brevijar, 1465., Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Slav. 19.
 BrN₂ - II. novljanski brevijar, 1495., Novi Vinodolski, Župni ured.
 BrMa - Brevijar popa Mavra, 1460., Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, R 7822.
 BrBar - Baromićev brevijar, tiskan, Mleci (Venecija), 1493.
 PsLob - Lobkovicov psaltir, 1359., Prag, Sk (Lobkovićká knihovna), XXIII G 67.

- PsPar - Pariški kodeks (zbornik), 14. stoljeće, Pariz, Bibliothèque Nationale, Slave 11.
- PsFr - Fraščićeve psaltir (Psalterium Vindobonense), 1463., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. slav. 77.
- CPar - Pariški zbornik, 1375., Pariz, Bibliothèque Nationale, Slave 73.

LITERATURA

- BIBLIJA 1994. *Biblija, Stari i Novi Zavjet*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- JAGIĆ, V. 1913. *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- JURIĆ-KAPPEL, J. 1992. Die Stellung des bosnischen Psalters (1404.) innerhalb der verwandten slawischen Texte. *Wiener slavistisches Jahrbuch* 38: 37-51.
- KURZ, J. 1953. O nově nalezeném emauzském charvátskohlaholském zlomku žaltáře. *Slavia XXII*: 81-104.
- MACROBERT, C. M. 1998. The Textual Tradition of the Church Slavonic Psalter up to the Fifteenth Century. J. Krašovec (ur.). *Interpretation of the Bible – Interpretacija Svetega pisma*. Ljubljana-Sheffield: SANU-Sheffield Academic Press, 921-942.
- MAKARIJOSKA, L. 1997. *Radomirov psaltir*. Skopje: Institut za makedonski jazik Krste Misirkov.
- MAREŠ, F.V. 1997. *Psalterii Sinaitici pars nova (monasterii s. Catharinae codex slav. 2/N)*: Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- MARTI, R. 1994. Problemi na značienieto na slavjanskata leksika ot kirilo-metodievsko vreme. *Palaeobulgarica/Starobŭlgaristika XVIII*: 4, 23-39.
- MILČETIĆ, I. 1911. *Hrvatska glagoljska bibliografija*, Starine JAZU knj. XXXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- NEDELJKOVIĆ, O. 1970. Staroslavenska sinonimika i problemi staroslavenskih jezičnih redakcija. *Radovi FF u Zadru 8-9*: 41-54.
- PANTELIĆ, M. 1970. Zapadne varijante u staroslovenskim psaltirima. *Zbornik radova sa Simpozija o 1100. godišnjici smrti Kirila Solunskog*. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 291-299.
- PANTELIĆ, M. 1980. Senjski Lobkowiczov glagoljski kodeks iz 1359. – prototip srednjevjekovnih *Liber horarum* za laike. *Senjski zbornik* 8: 355-367.
- RIBAROVA, Z. 1989. Dečanskiot psaltir vo sporedba so Bolonskiot. *Zbornik radova Kliment Ohridski i ulogata na Ohridskata kniževna škola vo razvitkot na slovenskata prosveta*. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 143-150.
- RIBAROVA, Z. 2005. Uz nekoliko kršćanskih termina u makedonskim

- crkvenoslavenskim tekstovima. S. Damjanović (ur.). *Drugi Hercigonjin zbornik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 367-372.
- SEVER'JANOV", S. 1954. *Sinajskaja psal'tyr' glagoličeskij pamjatnik" XI vjeka*. (Photomechanischer Nachdruck der eigenen Anstalt) Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt.
- SLOVNÍK. 1971. *Slovník jazyka staroslověnského*. I.: A – K. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd.
- ŠIMIĆ, M. 1996. Samoborski fragment glagoljskoga brevijara. *Slovo 44-46*: 63-83.
- ŠIMIĆ, M. 2004.a. Ljubljanski fragment glagoljskoga brevijara. *Slovo 52-53*: 5-26.
- ŠIMIĆ, M. 2004.b. Moravizmi u hrvatskoglagojskim tekstovima. M. A. Dürriegl, M. Mihaljević, F. Velčić (ur.). *Glagoljica i hrvatski glagolizam, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb - Krk 2.-6. listopada 2002.)* Zagreb-Krk: Staroslavenski institut i Krčka biskupija, 577-586.
- ŠTEFANIĆ, V. 1969. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- TANDARIĆ, J. L. 1993. *Hrvatskoglagojska liturgijska književnost, Rasprave i prinosi*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Provincijalat franjevac trećoredaca.
- THOMSON, F. J. 1998. The Slavonic Translation of the Old Testament. J. Krašovec (ur.). *Interpretation of the Bible – Interpretacija Svetega pisma*. Ljubljana-Sheffield: SANU-Sheffield Academic Press, 605-919.
- VAJS, J. 1910. *Nejstarší breviář charvatsko-hlaholský, Prvý breviář vrbnický*. Prag: Naklada král. české společnosti nauk.
- VAJS, J. 1916. *Psalterium palaeoslovenicum croatico-glagoliticum* Tomus I: Textus, Annotationes, Tabulae. Praeae-Krk: Academiae palaeoslavicae veglensis.
- VALJAVEC, M. 1889-1890. *O prijevodu psalama u nekijem rukopisima hrvatsko-srpsko i bugarsko-slovenskijem*. Rad JAZU 98., 99., 100., Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- VJALOVA, S. O. 2000. *Glagoljski fragmenti Ivana Berčića u Ruskoj nacionalnoj biblioteci. Opis fragmenata*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Ruska nacionalna biblioteka, Staroslavenski institut.

S a ž e t a k

U članku se iznose neke leksičke osobitosti psaltira *Akademijina brevijara* (III c 12) iz 1384. godine. Pri tome se psaltir BrAc uspoređuje s najstarijim slavenskim psaltirirom – *Sinajskim* i s hrvatskoglagoljskim psaltirima. Zaključeno je da psaltir BrAc ima tipične leksičke karakteristike hrvatskoglagoljskoga prijevoda, odnosno da pripada I. arhaičnoj ili južnoslavenskoj redakciji. Kao i u drugim našim psaltirima, i ovdje su potvrđeni grecizmi i na onim mjestima gdje *Sinajski psaltir* ima slavenizam, npr. *olokavtomatъ*, *skandělb*, *skinipi* itd. S druge strane, u psaltiru BrAc nalazi se i sloj moravizama: *drevle*, *mito*, *natruti*, *nepriěznъ*. Time se potvrđuje da je taj psaltir vrlo arhaičan te da pripada jedinstvenomu hrvatskoglagoljskomu prijevodu psaltira, s malobrojnim leksičkim razlikama.

Ključne riječi: hrvatskoglagoljski psaltir, leksik, grecizmi, moravizmi

S u m m a r y

LEXIS OF CROATO-GLAGOLITIC PSALTER FROM ACADEMY BREVIARY
(III c 12)

In the article the author brings out some lexical peculiarities of the psalter of the Academy breviary (sign. III c 12) of the year 1384. The psalter of BrAc is compared with the earliest Slavic psalter - the *Sinai psalter* - and with Croatian Glagolitic psalters. The author comes to the conclusion that the BrAc psalter has the typical lexical characteristics of the Croatian Glagolitic translation and belongs to the first, archaic, or South-Slavic redaction. In the BrAc psalter, as well as in our other psalters, graecisms are attested in places where the *Sinai psalter* has a Slavic word, for example: *olokavtomatъ*, *skandělb*, *skinipi*. On the other hand, in the BrAc psalter there is a layer of moravisms: *drevle*, *mito*, *natruti*, *nepriěznъ*. This confirms that the BrAc psalter is very archaic and belongs to the Croatian Glagolitic translation of the psalter, with a small amount of lexical differences.

Key words: Croatian Glagolitic psalter, lexis, grecism, moravism

Izvorni znanstveni članak

Autor: Marinka Šimić

Staroslavenski institut, Zagreb